

УДК 903'1"632"(477. 65) : 930. 2 "20"

Залізник Л. Л., Хоптинець І. М., Ветров Д. О.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНКИ ТРОЯНОВЕ 4В ПІД НОВОМИРГОРОДОМ У 2012 РОЦІ

У статті публікуються матеріали нових досліджень 2012 р. граветської стоянки Троянове 4В Новомиргородського району на Кіровоградщині. Крем'яний комплекс стоянки аналізується на тлі подібних комплексів басейну Центральної України.

Ключові слова: Верхній палеоліт, льодовикова доба, стоянка, крем'яний інвентар, гравер.

Стоянка Троянове 4В входить до великого скупчення різночасових пам'яток кам'яної доби басейну р. Велика Вись під м. Новомиргород у Кіровоградській області, відкритих місцевим краєзнавцем П. І. Озеровим на початку 80-х років ХХ ст. Пам'ятка належить до групи граветських пунктів біля села Троянове, основним з яких є стоянка Троянове 4А. Під час археологічних розвідок ці стоянки відвідувалися різними дослідниками: у 1989 р. — О. В. Цвек, у 1992 р. — Л. В. Кулаковською, 2004 р. — В. М. Степанчуком та Д. О. Ветровим [14; 9].

З 2006 р. на пам'ятці Троянове 4А розпочалися розкопки археологічною експедицією Національного університету «Києво-Могилянська академія» під керівництвом Л. Л. Залізника та Д. О. Ветрова [2; 3]. Літом 2007 р. шляхом буріння та шурфування неподалік від розкопу було виявлено ще два скупчення крем'яних виробів (Троянове 4В та Троянове 4С) [4].

У липні-серпні 2008 р., крім розкопок на пункті Троянове 4А, на місці пункту Троянове 4В за 82 м від західного краю розкопу Троянове 4А було закладено новий розкоп площею 8 кв. м Керівником розкопу було призначено аспіранта Інституту археології НАНУ І. М. Хоптинця [5; 6].

Продовжилися дослідження цього пункту в 2010 та 2011 роках. До попереднього розкопу було прирізано у північному та східному напрямках ще 27 кв. м. У південно-східному ку-

ті розкопу виявлено велику концентрацію матеріалу [7].

У липні-серпні 2012 р. дослідження стоянки Троянове 4В було продовжено.

Стратиграфія скупчення Троянове 4В подібна до виявленої в пункті 4А, однак дещо повніша. Крім орного шару (0,0–0,25 м), вона має гумусований лесоподібний прошарок (0,25–0,70 м), що плавно переходить у шар бугського лесу (0,70–1,5 м), накладений на матеріал вітачівського ґрунту. При заглибленні вміст гумусу зменшується [8]. Появу нечисленних кременів у гумусі можна пояснити діяльністю землерийних тварин та інших природних факторів. Основний культурний шар стоянки, як і на стоянці Троянове 4А, залягає у верхній частині бугського лесу.

Розкоп 2012 р. площею 18 квадратних метрів було прирізано до південно-східного кута розкопу 2011 р. Культурний шар досліджувався в метрової сітці координат, горизонтами потужністю 10 см, які розбиралися ножами та лопатами.

У розкопі знахідки зустрічалися з поверхні до глибини 1,5 м. Але найбільша їх концентрація фіксується на глибинах 0,9–1,3 м. У межах розкопу глибше 1,5 м культурні рештки відсутні. На поверхні та в гумусі більшість кременів мали молочно-білу патину та ушкодження плугом унаслідок тривалого перебування в орному шарі. Патинізація артефактів із суглинків різно-

манітна. Переважна більшість кременів патинувана нерівномірно і має ділянки як взагалі не патиновані, так і вкриті легкою блакитною та глибокою білою патиною. Більшість кременів із суглинку вкривала вапнякова кірка.

У лесоподібних суглинках кремені лежали горизонтально. Краї сколів гострі, не мають слідів ушкодження чи згладженості через переміщення матеріалу природними факторами. Під великими кременями накопичився шар вапнякової кірки товщиною до 2–3 мм. Отже, культурний шар стоянки нижче переораного гумусу не перевідкладався. Матеріали в усій його товщі типологічно і морфологічно однорідні. Значна товща єдиного культурного шару (приблизно 0,9–1,4 м від поверхні), можливо, пояснюється швидким накопиченням лесів.

Більшість матеріалу з розкопу Троянове 4В зосереджено у південно-східній частині розкопу. Найбільше це проявляється на глибині 1–1,3 м. Основу скупчення складає крем'яний бій з окремими знаряддями. Скупчення продовжувалося в стінку розкопу у східному та південно-східному напрямку.

Крем'яний матеріал аналогічний матеріалам Троянове 4А за розмірами крем'яних виробів та технологією обробки. Сировиною для виготовлення знарядь на цій стоянці, як і на Троянове 4А, були досить великі жовна якісного темно-сірого кременю з первинних родовищ.

Колекція кременю з розкопу 2012 р. стоянки Троянове 4В, що зберігається в ІА НАНУ, нараховує 5376 артефактів (табл. 1).

Первинна обробка кременю, судячи з великих відбивних горбків первинних відщепів, відбувалася із застосуванням жорсткого крем'яного відбійника. Більшість матеріалів 2012 року складають відходи виробництва (5053 екземпляри), а саме: різноманітні уламки кременю, відщепи та лусочки — 4215, нуклеоподібні уламки та уламки нуклеусів — 12, 27 авіважів та інших технологічних сколів, 8 різцевих сколів. Також у колекції 2012 року знайдено 4 пренуклеуси та два відбійники на шматках крем'яної сировини.

У колекції наявні чотири пренуклеуси на початкових стадіях підготовки нуклеуса. Два з них виготовлені на великих жовнах довгастої форми зі сформованими односторонніми ребрами, при підготовці яких утворилися заломі та забитості, через що вони були кинуті. Третій пренуклеус зроблений на уламку кременю, плоскої форми, на ньому розпочато підготовку ребра, проте через погану якість сировини роботу з ним було завершено. Останній пренуклеус має вигляд

Таблиця 1. Троянове 4В — 2012.
Таблиця крем'яних виробів стоянки

Вироби	
Пренуклеуси	4
Нуклеуси одноплощинні	21
Нуклеуси двоплощинні	4
Нуклеоподібні уламки	12
Авіважі та інші технічні сколи	27
Різцеві сколи	8
Мікропластини та їх уламки	130
Пластини та їх уламки	697
Рибристі пластини	39
Відщепи та уламки кременю	3147
Лусочки	958
Крем'яні відбійники	2
Знаряддя ретушовані	
Мікропластина з притупленим краєм	4
Різці кутові	6
Бічні	7
Комбіновані знаряддя	1
Скребачки кінцеві на пластинах	2
Скребачки на відщепі	12
Вістря (аморфні)	3
Свердло	1
Пластини з ретушшю	148
Пластини з ретушованою виїмкою на кінці	5
Скобелі на відщепі	16
Зубчасті знаряддя	29
Скребла на відщепі	22
Аморфні відщепи та уламки з ретушшю	66
Уламки знарядь	4
Усього	5376
У т. ч. завершених знарядь с ретушшю	323

невеликого жовна, на якому кілька негативів від відщепів для підготовки робочої поверхні.

Категорія нуклеусів складає 25 одиниць (рис. 1), більшість з яких одноплощадкові — 21 екземпляр. Серед одноплощадкових переважають призматичні (11 екземплярів), більшість з яких зроблені на масивних жовнах. Наявні також 3 одноплощадкові сплюснені, що набули цієї форми в процесі утилізації призматичних. Крім того, в колекції є 7 одноплощадкових торцевих, з яких 3 зроблено на уламках масивних відщепів.

Основна маса нуклеусів має достатньо великі розміри. Середня довжина нуклеусів становить 120 мм, ширина — 70 мм. Площадки у більшості з них багатогранні фасетовані (13 одиниць), також наявні гладкі (5 одиниць) та двогранні (3 одиниці), утворені одним або двома ударами з фронтальної поверхні. Робочі поверхні майже у всіх випуклі, у більшості спрямовані на отримання широких пластин, але наявні також і для здобуття пластинок (6 одиниць). Бокові та тильні частини багатьох

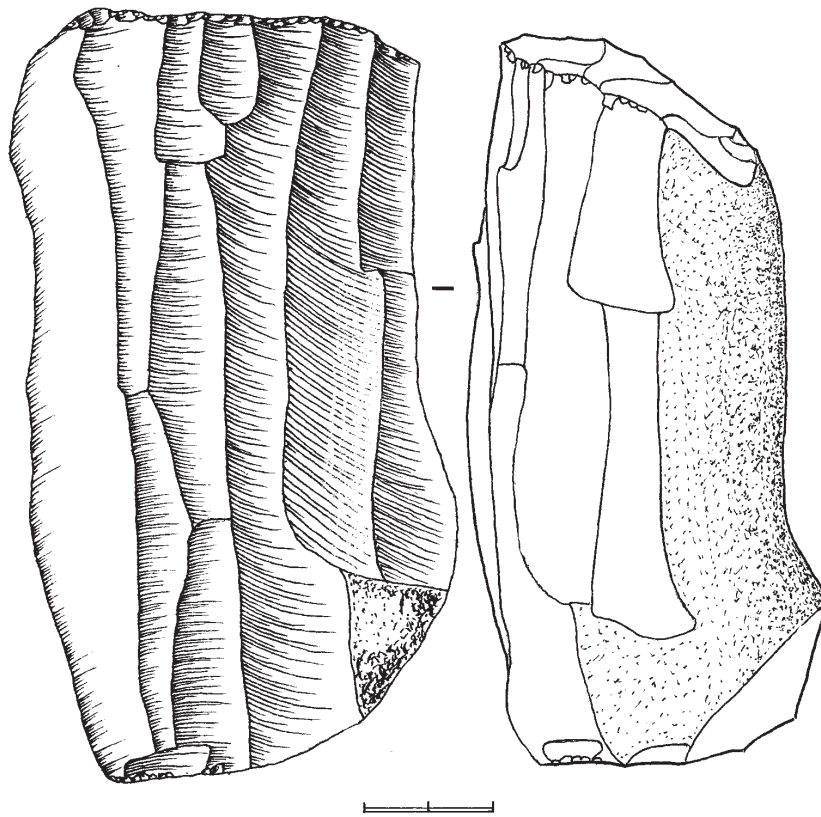

Рис. 1. Троянове 4В. Нуклеус. 2012 р.

нуклеусів мають негативи поперечних сколів підготовки робочої поверхні, а у 10-х з них наявні залишки ребра, яке іноді заходить на фронтальну поверхню.

Крім того, в колекції присутні 4 двоплощинкові нуклеуси (рис. 1). У двох з них багатогранні фасетовані площадки, у одного — гладкі утворені ударами з фронтальної сторони, а четвертий має одну багатогранну та одну гладку площадку. Робочі поверхні спрямовані на отримання пластин і мають різне розміщення по відношенню одна до одної. У двох нуклеусів альтернативно розташовані поверхні, в одного зустрічні, а у другого суміжні.

Широко застосовувався прийом редуційованя карнизу (рис. 1).

Пластинчасті заготовки знарядь колекції мають значні розміри. Переважна більшість виробів з ретушшю зроблена на великих і дуже великих пластинах. Більшість з них мають ширину від 2 до 4 см.

Пластини, що нараховують 697 екземплярів (близько 13 % від усієї колекції), демонструють плаский і широкий відбивний горбок з нависаючим над ним краєм ударної площини. Більшість пластин мають паралельну огранку дорсальної сторони. Пластинчасті сколи слугували основною заготовкою для виробництва знарядь праці.

Значною кількістю представлені реберчасті пластилини — 39 одиниць.

У колекції також виявлено 130 мікропластинок (2,5 % від загальної кількості) та їх уламків. Ці вироби цілком відповідають негативам сколів дрібних нуклеусів стоянки і слугували заготовками для виготовлення більш дрібних знарядь, таких як мікровкладні для металевих зброї.

Більшість відходів виробництва представлено відщепами (3147 одиниць) та лусочками (958 одиниць).

Кількість виробів із вторинною обробкою, на відміну від попередніх років, значно збільшилась — 323 екземпляри, що становить трохи більше 6 % усіх знахідок. Переважна більшість з них — морфологічно невизначні вироби. Зокрема 66-ма екземплярами представлені аморфні відщепи та уламки кременю з ретушшю. Дещо подібні до них за своєю морфологією серії скобелів (16), великих скребел (22) та зубчастих знарядь (29). Усі ці категорії виробів об'єднують тип заготовки — великі масивні відщепи.

Пластилини з ретушшю представлені 148 екземплярами. Більшість з них має спорадичну ретуш та псевдоретуш, що виникла внаслідок їх використання у трудових операціях. Добре ре-

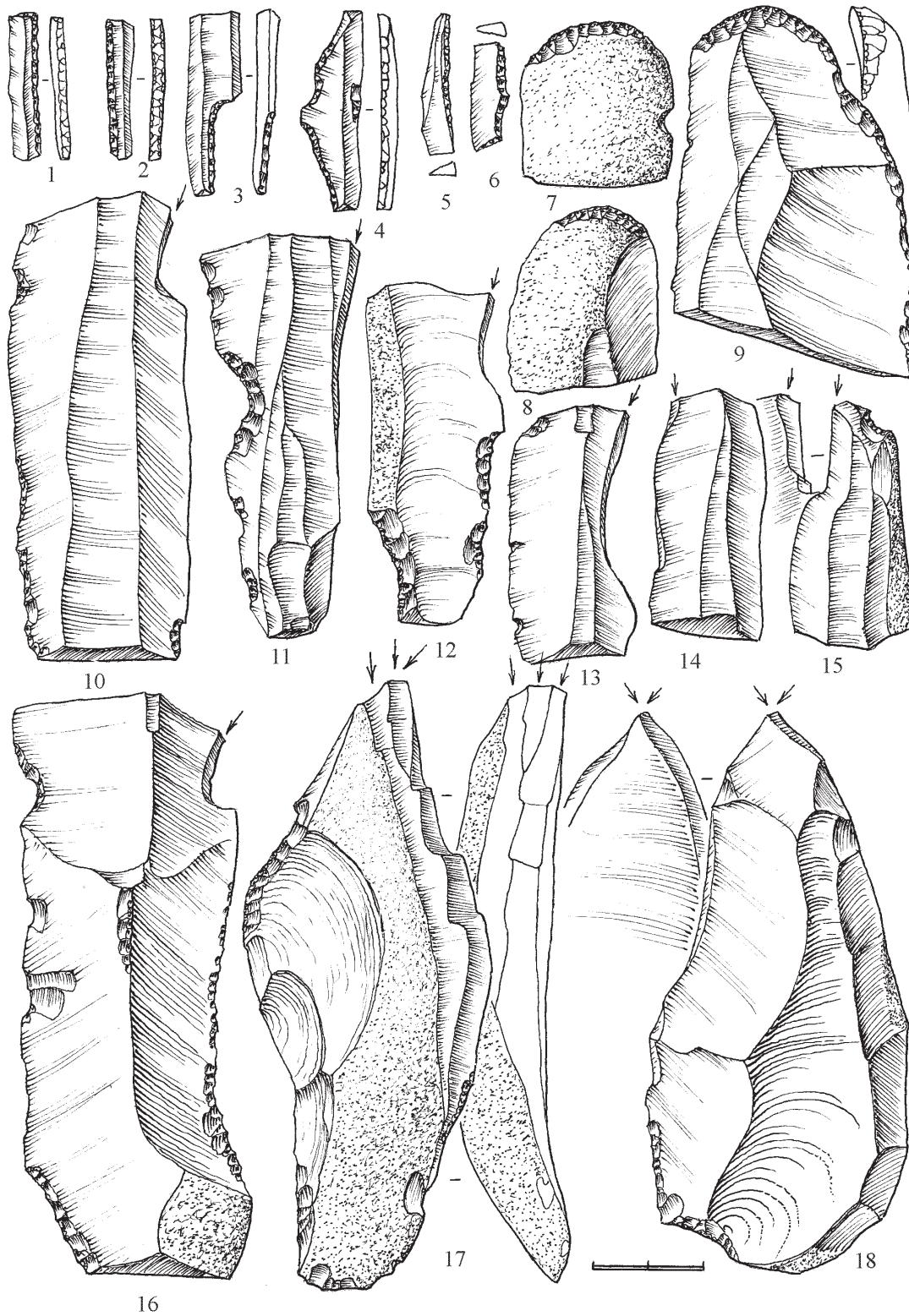

Рис. 2. Троянове 4В. Мікроліти (1–6), скребачки (7–9) та різці (10–18)

тушований один чи два довгі краї має незначна кількість пластин.

5 пластин мають чітко виділену ретушовану виїмку на дистальному кінці. Ці вироби

могли слугувати скобелями або заготовками для бічних ретушних різців. Значну кількість таких виробів має колекція стоянки Троянове 4А.

Лише невелику частину виробів з ретушню (38 екз.) можна віднести до морфологічно завершених ретушованих знарядь. Вони представлені 14 різцями (рис. 2, 10–18), з яких 5 — бічні багатофасеткові на великих масивних уламках, 2 — бічні багатофасеткові на пластинах (рис. 2, 17), 5 — різці на куту зламані пластина (рис. 2, 10–14, 16) та 1 — кутові на відщепі. Сюди ж можна віднести комбіноване знаряддя на масивному відщепі, що являє собою скребло та бічний різець.

Великою серією представлені скребачки (14 одиниць) (рис. 2, 7–9). Проте тільки дві з них є кінцевими на пластинах (рис. 2, 9). 12 скребачок виготовлені на невеликих напівовальних відщепах.

У колекції 2012 року також знайдено 4 мікроліти (рис. 2, 1–6). Серед них уламок мікропластинки з випуклою спинкою, сформованою притупляючою ретушню (рис. 2, 4). Друга мікропластинка є уламком вістря типу «мікрогравет», з крутою зустрічною ретушню по довгому краю та торцю (рис. 2, 6). Також наявні два уламки мікропластинок з притупленим краєм (рис. 2, 1–3).

Фауна на стоянці відсутня, крім невеликого уламку трубчасті кістки тварини з глибини 1,16 м.

Економічний профіль стоянок Троянового 4В може бути визначений як спеціалізовані стоянки-майстерні з транспортуванням частини продукції за межі стоянки [2; 4; 6].

Найближчими аналогіями до матеріалів пам'ятки є комплекси сусідньої стоянки Троянове 4А та Озерово, які розташовані в басейні річки Вись. Попри схожість з матеріалами стоянки

Троянове 4А, колекція зі скупчення 4В має певні особливості. Матеріали обох стоянок залягають у верхніх шарах бузького лесу, що датується 27–19 тис. р. т. [1]. Їхні крем'яні комплекси демонструють аналогічну техніку первинної обробки, яка характеризується призматичним розколюванням, що проявляється в наявності в обох комплексах одно- та двоплощинкових нуклеусів, спрямованих на виготовлення широких пластин як основної заготовки для виробництва знарядь праці. Проте якщо на Трояновому 4А співвідношення одно- та двоплощинкових нуклеусів майже однакове, то в комплексі Троянове 4В одноплощинні нуклеуси значно переважають. Бічні ретушні різці на великих масивних уламках з Троянове 4В не мають аналогів у матеріалах скупчення 4А. Також на стоянці Троянове 4В на відміну від 4А невелика кількість скребел на відщепах, проте широко представлені скребачки.

Географічно, хронологічно та типологічно найближчими граветським комплексам басейну р. Велика Вись є нижні шари Володимирівки та стоянки молдовської культури Подністров'я [10; 11; 12; 13], що, в свою чергу, є східним варіантом граветської культурної традиції Центральної Європи. Їх поєднує розвинена призматична техніка сколювання пластин за допомогою м'якого відбійника, виготовлення основних знарядь праці на широких масивних пластинах, великі розміри заготовок та нуклеусів, значне переважання різців над іншими типами знарядь, мікровкладні з притупленим краєм граветських типів.

Можна зробити висновок, що стоянка Троянове 4В перспективна для подальших досліджень.

Список літератури

1. Герасименко Н. П. Розвиток зональних ландшафтів четвертинного періоду на території України : автореф. докт. дис. / Н. П. Герасименко. — К., 2004. — 39 с.
2. Гравет Центральної України та його історичні долі / Л. Л. Залізняк, В. М. Степанчук, Д. О. Ветров та ін. // Археологія. — 2006. — № 2. — С. 3–9.
3. Результати досліджень археологічної експедиції НАУКМА в 2006 р. / Л. Л. Залізняк, В. М. Степанчук, Д. О. Ветров, М. Т. Товкайло // Магістеріум. — 2007. — Вип. 27 : Археологічні студії. — С. 4–14.
4. Залізняк Л. Л. Дослідження граветської стоянки Троянове 4 під Новомиргородом у 2007 р. / Л. Л. Залізняк, Д. О. Ветров, І. М. Хоптинець // Кам'яна доба України : збірник наук. праць / Інститут археології НАН України. — Вип. 11. — К. : Шлях, 2008. — С. 82–95.
5. Розкопки «Археологічної експедиції НАУКМА» палеолітичних стоянок на р. Вись у 2009 р. / Л. Л. Залізняк, Д. О. Ветров, М. І. Хоптинець, М. М. Беленко // АДУ 2008–2009. — К. : Академперіодика, 2009. — С. 100–101.
6. Залізняк Л. Л. Дослідження граветської стоянки Троянове 4 у 2008, 2009 роках / Л. Л. Залізняк, Д. О. Ветров, М. І. Хоптинець // Кам'яна доба України : збірник наук. праць / Інститут археології НАН України. — Вип. 13. — К. : Шлях, 2010. — С. 138–158.
7. Дослідження археологічної експедиції НАУКМА у 2010 р. / Л. Л. Залізняк, В. О. Шумова, Д. О. Ветров та ін. // АДУ 2010. — К. : Академперіодика, 2011. — С. 96–97.
8. Матвіїшина Ж. М. Результати палеопедологічного дослідження пізньопалеолітичних пам'яток у басейні Великої Висі / Ж. М. Матвіїшина, С. П. Дорошкевич // Кам'яна доба України : збірник наук. праць / Інститут археології НАН України. — Вип. 14. — К. : Шлях, 2011. — С. 63–72.
9. Степанчук В. Н. Обследование палеолитических местонахождений в бассейне р. Большая Вись в 2004 году / В. Н. Степанчук, М. П. Сиволап, П. И. Озеров // Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. — Київ–Запоріжжя : Дике Поле, 2006. — С. 34–39.
10. Черниш О. П. Володимирівська палеолітична стоянка / О. П. Черниш. — К. : Вид-во АН УРСР, 1953. — 76 с.
11. Черниш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья / А. П. Черниш. — М. : Наука, 1973. — 126 с.
12. Черныш А. П. Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и ее место в палеолите / А. П. Черныш // Много-

- слойная палеолитическая стоянка Кормань IV / за ред. И. К. Ивановой. — М. : Наука, 1977. — С. 24–61.
13. Черниш А. П. Эталонная многослойная стоянка Молодово V. Археология / А. П. Черниш // Многослойная палеолитическая стоянка Молодово V. Люди каменного века и окружающая среда (к XII конгрессу ИНКВА, Канада, 1987) / под ред. И. К. Ивановой, С. М. Цейтлина. — М. : Наука, 1987. — С. 7–93.
14. Цвек Е. В. Отчет о разведке археологических памятников в Новомиргородском районе Кировоградской обл., 1987–1989 гг. / Цвек Е. В., Озеров П. И. // Науковий архів Інституту археології НАНУ. — Ф./е. №1987–89/40b.

L. Zaliznyak, I. Khoptinetc, D. Vetrov

INVESTIGATION SITE TROYANOVE 4 B NEARBY NOVOMIRGOROD IN 2012.

This article focuses on the publication of the materials from the new researches of Gravettian site Troyanove 4B (2012 year) that is located in the Novomyrhorod district, region of Kirovohrad. Flint complex of the site is analyzed and is compared with the closest complexes of the river Velyka Vys` basin.

Keywords: Upper Paleolithic. Ace age. Site. Flint implement. Gravette.

Матеріал надійшов 29.03.2013 р.

УДК 903.21–048.57 “632”

Кухарчук Ю. В.

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗУБЧАСТИХ І ВИЇМЧАСТИХ ЗНАРЯДЬ (у контексті дослідження палеолітичної стоянки Андріївка 4)

У статті розглядаються засадничі принципи техніко-типологічного аналізу крем'яних комплексів, які належать до кола зубчастих індустрій.

Ключові слова: зубчасті знаряддя, скобелі, палеоліт, класифікація.

Стимулом для написання цієї статті стало розпочате у 2012 році дослідження стоянки Андріївка 4 в районі м. Новомиргород на Кіровоградщині. З верхнього (1-го) шару цієї двошарової палеолітичної пам'ятки, відкритої ще в 80-х роках минулого століття місцевим краєзнавцем П. І. Озеровим, розкопками отримано кількатисячний крем'яний комплекс, в інструментарії якого виразно превалюють зубчасті й виїмчасті вироби. Непроста щодо інтерпретації колекція знарядь дала підстави розставити деякі акценти у питанні аналізу й класифікації зубчастих та виїмчастих виробів.

З приводу зубчастих знарядь у літературі висловлювались різні думки. Припускалося, що зубчастий контур робочого краю міг утворитися внаслідок використання відщепу для обробки якогось твердого матеріалу [1, с. 110]. Дехто взагалі відкидав штучний ха-

рактер утворення зубців, вважаючи, що це було результатом банального «топтання» мешканців стоянки по розкиданих на її території відщепів (виник навіть спеціальний термін — «топталище»). Втім, ці ідеї не були підтримані, загальноприйнятою сьогодні є концепція, яка з самого початку мала найбільше прихильників, — про навмисне, спеціальне створення зубчастого робочого краю.

Та все ж, попри визнання того, що зубчасті знаряддя займають поважне місце в інструментарії середнього палеоліту, деякі дослідники і досі не завжди приділяють їм таку саму увагу, як, приміром, гостроконечникам чи скреблам. Не варто вважати це наслідком критичного ставлення до висновку про штучний характер утворення зубчастого робочого краю. Головною причиною такого стану речей є, на нашу думку, те, що зубчасті знаряддя не надто охочекладають-